

Híradás szetu szótárakról

A Délkelet-Észtországban, valamint a határ orosz oldalán élő, mintegy 11–12 ezer főt számláló szetu népcsoport nyelvét és kultúráját tekintve is elkülönül az észtektől. A kulturális különbség leginkább a szetuk ortodox hite miatt következett be. A szetu népcsoportot Magyarországon valószínűleg kevesen ismerik, a szakirodalom is keveset szól róluk.¹

Rövid írásomban a szetu szótárakról szólok. Időrendi sorrendben hét szótárt, szójegyzéket mutatok be. Ezek közül kettő csak nyomtatásban jelent meg, három csak a világhálón böngészhető, kettő pedig mindkét formában elérhető. A magyar felhasználók számára nehézséget okozhat, hogy egy kivételével az észti a közvetítő nyelv.

1. A *Setu verbi grammatika ja sõnasstikud* [A szetu ige nyelvtana és szótárai] című munka 1995-ben Tallinnban jelent meg. Szerzője Ülo Toom-salu. A könyv a szetu nyelv igerendszerének a bemutatása mellett egy szetu igékből álló egynyelvű szójegyzéket, valamint egy kis észti–szetu igeszótárt tartalmaz. A szerző munkájához az Eesti Keele Instituut [Észti Nyelvi Intézet] és az Emakeele Selts [Anyanyelvi Társaság] archívumát használta fel.

A szetu egynyelvű igejegyzék 56 oldalon összesen 1954 szócikket tartalmaz. A szerző 42-féle ige típus különböztet meg sajátosságai alapján, jelöli a fokváltakozást és a kivételes ragozási alakokat. A kétnyelvű észti–szetu jegyzék némileg csekélyebb terjedelmű, 34 oldalon összesen 1661 szócikk található. A félkövérrel szedett észti szót követi annak szetu megfelelője és az ige típus száma. Szükség esetén rövidítések is fel vannak tüntetve. Néhány példa: **jõnksatama** janksahama 33 *refl* janksahuma 36 'megrándul', **suitsema** `savvama 26 `savvuma 29 'füstöl', **vilksatama** *mom* pilgahtuma 35 pilgsahtama 32 'cikázik'. A szócikkek *-ma* infinitivusi alakban szerepelnek.

2. *Seto sõnastik* [Szetu szótár]. A Võru Instituut [Võru Intézet] *Võro Instituudi toimõndusõ* publikációs sorozat 19. köteteként nyomtatásban jelent meg 2007-ben.² A szótár Julius Mägiste³ nyelvész gyűjtőmunkáján alapul,

¹ A szetukról ld. Jacsev Nikolai: *Európa felelõssége kisebbségei identitásának megõrzésében (a szetuk múltja, jelene és jövõje)*. Kisebbségkutatás 11/2 [2002]: 570–584; Maticsák Sándor: *A magyar nyelv eredete és rokonsága*. Budapest, 2020. 195–197; Saarinen, Tuija – Suhonen, Seppo (toim.): *Koltat, karjalaiset ja setukaiset. Pienet kansat maailmojen rajoilla*. Kuopio, 1995. 168–219.

² Internetes elérhetõsége: https://wi.ee/wp-content/uploads/2016/02/toim_19_sisu_trykki.pdf

anyagát Mariko FASTER rendezte sajtó alá. A kötet előszavából fény derül a szóanyag történetére. Mägiste gyűjtését 1940-ben lemásolták az Észti Nyelvi Archívum [Eesti Keele Arhiivi] számára, jelenleg az Észti Nyelvi Intézetben őrzik. Mägiste szetu anyagának jelentős része a háború során Németországban megsemmisült. Viszont épségben fennmaradt az értékes hangtörténeti gyűjteménye, s az utolsó, az 1939-es meremäe-i gyűjtőútjának átiratai. Ez utóbbi jelent meg a *Setukaistekstejä*⁴ című kiadványban, amelyből kimaradt egy több mint 800 szavas szetu szójegyzék. Ezt tartalmazza ez a kötet.

A szótár elsősorban nyelvészek számára készült. A szócikkek háromnyelvűek. A szócikk élén a szetu alapalak (az igéknél a *-ma* infinitívus, a főneveknél a nominatívus) szerepel. Ezt követik a Mägiste gyűjtéséből származó, sok esetben ragozott alakok finn jelentéssel, majd kapcsos zárójelben az irodalmi észti megfelelőik. A szetu szavak lejegyzése a századelő hangtani iskolájának megfelelően rendkívül precíz, sok mellékjellel. A szerkesztő jelzi az orosz jövevényszavak eredetét, pl. *karman* < ven. *карман* karman [tasku] (magyarul: 'zseb').

3. Észtország digitális fejlődése nem kerülte el a szótárakat sem. Az Észti Nyelvi Intézet honlapján számos egy- és kétnyelvű szótár is elérhető, ezekkel könnyedén tudnak széles célközönséget megcélozni.⁵ (Itt jegyzem meg, a magyarul tanuló észtek vagy észtil tanuló magyarok számára ugyancsak elérhető interneten a nagy magyar–észti szótár.⁶)

Az internetes szótárak sorába illeszkedik a *Seto sõnastik* [Szetu szótár], amely 2016-ban került fel a világhálóra.⁷ Ez a több mint 6000 címszót tartalmazó szótár a 2011-ben megjelent *Vanapärased võru murde sõnaraamat* [A régies võru nyelvjárás szótára]⁸ című munkában szereplő szetu szókincs, va-

³ Julius Mägiste (1900–1978) 1932–44 között a Tartui Egyetem balti finn professzoraként dolgozott. Az 1930-as években gyűjtött és kutatott a szetuk között. Nevéhez fűződik a 12 kötetes *Estnisches etymologisches Wörterbuch* [Észti etimológiai szótár], 1982–83. Mägiste 1944-től emigrációban élt.

⁴ Mägiste, Julius: *Setukaistekstejä*. SUST 159, Suomalais-Ugrilainen Seura, 1977.

⁵ Ezeket bővebben ld. Tóth Anikó Nikolett: *Észti–magyar, magyar–észti szótárak*. In: Maticsák Sándor – Tóth Anikó Nikolett – Laihonon, Petteri: *Rokon nyelveink szótárjai*. Tinta Könyvkiadó, Budapest, 2014. 191–192.

⁶ Ez a Tõnu Seilenthal és Anu Nurk fõszerkesztésében 2010-ben megjelent *Ungari–eesti sõnaraamat* (a szótárról ld. i. m. 186–189) internetes változata. Elérhetősége: <http://www.eki.ee/dict/ues/>

⁷ <http://www.eki.ee/dict/setosonastik/>

⁸ http://www.eki.ee/dict/Voru_murde_sonaraamat.pdf

lamint Hella Keem⁹ kéziratos nyelvjárási anyaga alapján készült el. A szótár szerkesztője az Észti Nyelvi Intézet lexikográfusa, Inge Käsi.

A szótár az egyszerűsített átírást¹⁰ alkalmazza, amely nagyvonalakban megegyezik az *Észti nyelvjárások szótára*-ban alkalmazottakkal.

A szótár könnyen, egyszerűen használható. A kezelése elérhető angolul, finnül, észtül, oroszul, németül, udmurtul (magyarul nem). A kereső négyzet melletti kis billentyűszimbólum megnyomásával érhetjük el a mellékjeles karaktereket és a gégezárhang jelét (utóbbit a *q* billentyűvel előhívhatjuk).

A szócikkben fel van tüntetve az alakváltozat is, pl. *ala ~ ala?* 'alatt'. Összetett szavak esetében /-jel választja el az előtagot hozzátoldott utótagtól vagy utótagoktól, pl. *edesi/poolõ* ettepoole, edasi 'előre'.

A homonim címszavakat arab számok jelölik. A szó eleji *hV- ~ V-* alakváltozatokat egyaránt figyelembe vették (pl. *haar' és aar'* 'szélmalomlapát, lapát'). Az észti irodalmi nyelv írásban *b, d, g* hangjaival kezdődő szavakat, a kiejtésnek megfelelően *p, t, k* hangok jelölik (*kraám* 'gramm', *puús* 'buss'). A közepesen hosszú magánhangzós szavakat mindig a nyelvjárási alak után, megfelelő hosszúságú magánhangzóval található (*tuul'* tuulõ 'tűz'). A lágy mássalhangzós szóalakok a kemény mássalhangzósak után állnak, pl. *hall* : *halla, hall'* : *halli* 'szürke'. A címszót annak nyelvtani sajátossága követi: névszók esetében azok genitivuszi és partitivusi alakjai, az igék *-da* infinitivusi és singularis 3. személyű alakja, valamint gyengülő fokváltkozás esetén a singularis 1. személyű alak van feltüntetve. Az egyes szócikkekben változó hosszúságú példaanyagot találunk.

A szótárhoz tartozik egy – kizárólag észtül olvasható – útmutató, amelyben további leírással, ábrákkal találkozhatunk. Itt találhatjuk meg többek között a jelmagyarázatot és a rövidítések jegyzékét is, pl. *vrd* vörle 'vö.', *rvl* rahvalaul 'népdal'. Ugyancsak itt található a szetu falvak felsorolása is, ahonnan a gyűjtött szavak származnak.

⁹ Hella (Ella) Keem (1915–1997) észti etnográfus és nyelvész volt. Főként a tartui és a vöri dialektusokat kutatta. Észtország egyik legtermékenyebb gyűjtője, aki kb. 223 000 cédulányi szóanyagot, 4000 oldalnyi szöveget és 690 órányi hangfelvételt gyűjtött, ld. http://entsyklopeedia.ee/artikkel/keem_hella

¹⁰ Erre azért van szükség, mert a nyelvjárási anyagokat gyakran ceruzával kézzel jegyezték föl, s így elfordulhatnak bizonyos szabálytalanságok, amelyeket egyértelműsíteni kellett a szótárban. Ld. <http://www.eki.ee/dict/setosonastik/setosonastik.html>

4. Pusztay János: *Szetu–magyar (Vabarna) szótár.* 2017-ben a Nap Kiadó gondozásában, a négykötetes szetu sorozat¹¹ második részeként jelent meg, magyar célközönség számára. Mivel ezt a munkát már több ízben ismertették,¹² itt csak röviden szólok róla.

Anne Vabarna¹³ (1877–1964) a leghíresebb szetu népdalénekes, aki a szetuföldi Vöporsova faluból származott, majd 18 éves korától haláláig Tonja faluban élt. Ő maga írástudatlan volt. A finn folklorista, Armas Otto Väisänen¹⁴ fedezte fel, aki eredetileg a születési szokásokról gyűjtött nála, mivel Vabarna bába is volt. Vabarnától összességében több mint 142 000 sort jegyeztek le.

A Pusztay-féle sorozatban három epikus ének kapott helyet: *Pekó*, a szetu eposz és kettő, az emberélet fordulójához köthető ének, *A nagy nász* és *A leány haláldala*. A szójegyzék e három epikus ének teljes szóanyagát tartalmazza, összesen 4075 szót. Ennek elkészítése során a szerző felhasználta a művek angol fordítását,¹⁵ Sullöv Jüvä võru–észt szótárát,¹⁶ a *Pekó* finn fordítását,¹⁷ valamint a fentebb bemutatott internetes szetu szótárt.

A szótár erénye a logikus felépítés és a rengeteg példa. A névszóknál egyes és többes számú alakokat és különböző nyelvtani esetekben felsorolt példákat ad meg Pusztay János. Az igei címszavak infinitívusban állnak, amit

¹¹ A sorozat további kötetei: 1. kötet: *Szetu nyelvtan*, 3. kötet: *Pekó*, a szetuk nemzeti eposza, amelyet Anne Vabarna mondott tollba, 4. kötet: *A leány haláldala és a nagy nász*.

¹² Csúcs Sándor: *Szetu ajándék*. Finnugor Világ 23/1 [2018]: 16–21; Gál József: *Pusztay János kis szetu enciklopédiája*. Vasi Szemle 61/6 [2017]: 734–740; Lőrincz Katalin: *Pusztay János: Seto*. Folia Uralica Debreceniensia 24 [2017]: 376–378.

¹³ Vabarnáról: Nirk, E. – Sögel, E. (szerk.), *Vabarne, Anne*. Eesti kirjanduse biograafilne leksikon [1975]: 428–429; Pusztay János: *Pekó. Szetu eposz*. Budapest, 2020. 8–9.

¹⁴ Armas Otto Väisänen (1890–1969) finn népzene gyűjtő és kutató. Emellett a rokon népek (pl. mordvin, vepsze) népzeneit is kutatta. Így került kapcsolatba Vabarnával is, akitől mintegy 8800 sort gyűjtött. A 20. század első évtizedeiben, gyűjtőútjai során, több mint 6000 dallamot gyűjtött, és több mint 200 tanulmányt publikált. Ld. https://etno.net/henkilo/armas_otto_vaisanen

¹⁵ Honko, Lauri: *The maiden's Death song and The great wedding. Anne Vabarna's Oral Twin Epic written down by A. O. Väisänen*. Helsinki, 2003.

¹⁶ Iva, Sulev [Jüvä, Sullöv]: *Võro-eesti synaraamat*. Võro Instituut, Võro, 2002. Több, mint 15 000 címszót tartalmaz. Áttekintést ad a szótípusokról, az idegen szavak használatának alapjairól. Internetes elérhetősége: <https://synaq.org>; <http://www.folklore.ee/Synaraamat/>.

¹⁷ Hagu, Paul – Suhonen, Seppo (toim.): *Peko*. Snellman-Instituutti, A-sarja. Kuopio, 1995.

a példák után az egyes szám első személyű alak követ jelen és múlt időben, különböző módokban és személyragos formákban. A példasorokat a gerundiumok, az infinitivus ragozott formái és a participiumok zárják. Az olvasót segitendő a szerző feltünteti, hogy az adott szócikk melyik műben szerepel.

Pusztay János a szótár előszavában szól a magyar jelentésének megadásának, megtalálásának nehézségeiről: Vabarna szabadon bánt a szavakkal, így a szavakhoz új jelentéseket kapcsolt.

5. 2020 novemberében látta meg a napvilágot az Észt Nyelvi Intézet, a Tartui Egyetem Észt és Általános Nyelvészet Intézete és a Szetu Intézet közös munkájának eredményeképp a *Seto eripüraste sõnade sõnaraamat* [Különleges szetu szavak szótára]. A kötet létrehozásában Eva Saar, Paul Hagu, Inge Käsi, Maeve Leivo, Hanna Pook és Karl Pajusalu vállalt szerepet. A kötet az Észt Nyelvi Intézet által megjelentetett *Eesti Keele Instituudi piirkondlike murdesõnastike*¹⁸ [Az Észt Nyelvi Intézet regionális nyelvjárási szótárai] sorozat hetedik része.

A kiadvány elsődlegesen a szetuknak szól, nyelvük és hagyományos kultúrájuk ápolásának és továbbadásának támogatására. Ezenkívül hasznos lehet a szetu nyelv iránt érdeklődőknek és a kutatóknak egyaránt. A korábban említett digitalizációnak köszönhetően ez a szótár is megtalálható az interneten: <http://www.eki.ee/dict/setoeri/>. Az internetes verzió használata nem igényel külön magyarázatot, megegyezik a korábban leírt sémával. Ehhez is tartozik egy ún. használati útmutató, amely megkönnyíti a szótárhasználatot. Azonban ez is kizárólag észtül áll rendelkezésünkre.

A szócikkek az észt ábécé szerinti betűrendben állnak. Minden egyes szó önálló címszóként jelenik meg. Jelölik, ha a szó csupán Szetuföld bizonyos részein fordul elő, pl. I – *idaseto* 'keleti szetu', L – *lõuna-seto* 'déli szetu', P – *põhjaseto* 'északi szetu'. Ha egy adott szónak több jelentése van, akkor a jelentéseket számozott jelentéscsoportokkal jelölik. Az összetett szavak egyes elemeit | jellel választják el.

A félkövérrel szedett címszót annak szófaji jelölése követi. A különféle alakváltozatok < > jelek között állnak. A szó alapalakja után a névszóknál a genitivusi és partitivusi alak, az igéknél az irodalmi észt *-da* infinitivusi alakja és Sg1 formája követi (amennyiben ez nem lehetséges, akkor az Sg3 alakot találjuk meg). Ha ugyanazon címszónak van másik változata, azt /-jellel tüntetik fel. Ezután a szó jelentésének magyarázata következik, majd a dõlt

¹⁸ A sorozatban megjelent Kuusalu, Kihnu, Idamurde, Hiiu, Mulgi és Võru helyek nyelvjárási szótárai, amelyek szintén elérhetőek az Észt Nyelvi Intézet honlapján.

betűs példamondatok, amelyeket azok észti fordításai követnek. Némely szócikknél fényképformában találhatunk ún. cédulát¹⁹ is. A szavak egy része stílusminősítést kapott (pl. *iroon* 'ironikus', *folk* 'folklór').

Néhány példa: *kumaskõlõma* v <kumaskõlla?, kumaskõlõ> komistama 'megbotlik', *rehähütmä* v <rehähüttä?, rehähüdä ~ rehähütä> korraks vehki-ma, rehama 'legyint', *pittukõnõ* dem adj <pittukõsõ, pittukõst>, *pittukanõ* <pittukasõ, pittukast>, *pitukõnõ* <pitukõsõ, pitukõst> pikkune 'hosszúságú, magasságú'.

A mintegy négyszáz oldalas szótár több mint 3600 címszót tartalmaz, amely magában foglalja Szetuföld és annak közvetlen szomszédságának, valamint a délészti nyelvi sziget specifikus szóanyagát. de szerepelnek benne orosz kölcsönzések is, amelyek a szetu ortodox kultúra részévé váltak, pl. *aaspuuk* <aaspuuka, aaspuuka> vö. or. *азбука* 'ábécéskönyv', *korron* s <korona, koronat> paastu ajal keelatud toit 'bõjt ideje alatt tiltott étel', vö. orosz *скоромный* 'bõjtõidõben tilos'.

A szótárban emellett helyet kapott a gazdag népköltészet és a kultúra szókincese is, pl. *kitasnik* s <kitasnika, kitasnikka> / <kitasniku, kitasnikku>, *kitasnik* P <kitasniki, kitasnikke> seto naiste pihtseelik 'nõi kötényes ruha', *vanahutma* v <vanahutta?, vanahuda ~ vanahuta> F O L K vanaks, kõrge eani elama 'hosszú életet élni'.

6. Seto koolisõnastik tähestikuline [Szetu iskolai szójegyzék betűrendben]. A Szetu Intézet honlapján számos oktatási anyag²⁰ található a szetu nyelv iránt érdeklõdõk számára. A szóban forgó dokumentum közülük csupán egy rövid, mindösszesen 19 oldalas észti–szetu szójegyzék,²¹ amely 780 alapszót tartalmaz alfabetikus sorrendben. Az anyagot Nele Reimann, Ilme Hoidmets, Evi Kambrimäe és Piret Ziugand állították össze 2020-ban. Elsõdleges céljuk az volt, hogy korszerû szóanyagot adjanak közre. Összességében ez egy rövid, ámde jól használható jegyzék.

Érdekesség, hogy az *F* betûnél csupán a *Facebook* és annak szetu verziója, a *mo'oraamat*, *mo'oraamadu*, *mo'oraamatu*²² szerepel. Néhány további

¹⁹ Ld. pl. <http://www.eki.ee/dict/setoeri/index.cgi?Q=nabun%C3%B5ma&F=M&C06=en>

²⁰ Többek között szetu nyelvtan és ábécéskönyv, valamint innen is elérhetõk a szójegyzékek. Ld. <http://www.setoinstituut.ee/mis-on-tehtud/seto-keel/>

²¹ <http://www.setoinstituut.ee/download/vaike-eesti-seto-koolisonastik-tahestikuline/>. Emellett nyomtatásban is napvilágot látott: Hagu, Paul – Pajusalu, Karl: *Seto keele teejuht*. Seto Instituut, Värskä, 2021. 57–79.

²² Ezt a szóösszetételt máshol nem találtam meg, a szójegyzék alkotóinak leleménye lehet. Jelentése kb. „idõpazarló könyv”. A *mo'lo* elemet csupán ezen iskolai szójegyzék

példa: *puutri, puutri, puutrit* 'számítógép', *karmanipuutri* 'zsebszámítógép', *vedosnik, vedosnigu, vedosnikku* 'frontember'. A városi élethez köthető például a 'leparkol' ige szetu megfelelője: *massinat paika pandma, massinat paika panda, panõ massina paika*, szó szerint 'az autót helyre tenni'. Ugyancsak körülírással fejezik ki a reklámot: *kauba vállä pakminõ vai kitmine* 'bol-ti ajánlat, akció'.

7. Seto koolisõnastik teemade kaupa [Szetu iskolai szójegyzék témakörönként]. A fent említett anyagból készült egy másik, 31 oldalas variáns is,²³ tematikus elrendezésben. 25 témakör került be az anyagba. A témák között megtalálható például az iskola, testrészek, természet, vásárlás, család, idő,²⁴ városi élet, ruházat, szabadidő, utazás, foglalkozások, valamint a természet, amelyet számos további altémakörre osztottak (erdő, madarak, erdei állatok, halak, házi állatok).

A szójegyzék nem bővelkedik új szavakban. Az infokommunikáció témakörében csak a Facebook és a számítógép szetu megfelelőjét találtam meg. A mobiltelefon, televízió, és egyéb számítástechnikai eszköz, esetleg az úrkutatás, netán a politika vagy akár a környezetszennyezés szókinccse nem található meg benne. A fellelhető szóanyag a mindennapi szókinccsből ad valógatást.

Írásomban arra törekedtem, hogy röviden bemutassam a szetu nyelv újabb szótárait, szójegyzégeit a rendelkezésemre álló anyagok alapján. Őszintén remélem, hogy a jövőben ezek listája bővülni fog, segítve ezzel is a szetuk nyelvi helyzetének előremozdítását. Az internetes kiadások révén ezek az anyagok immáron Magyarországon is hozzáférhetők az érdeklődők, a kutatók számára.

KORMOS ERIK

DOI: 10.52401/fud/2021/41

zékben találtam meg, *mo'otama, mo'ota, mo'oda* igeiként. Észet megfelelője *aega rais-kama* 'időt pazarol'.

²³ <http://www.setoinstituut.ee/download/vaike-eesti-seto-koolisonastik-teemavaldkondade-kaupa/>

²⁴ Az irodalmi észttel ellentétben, a szetu nem a latin hónapneveket használja, hanem a finnhez és a vöruhoz hasonlóan egyedi elnevezéseket: *vahtsõaas tagakuu* 'újdonsült év hava', *radokuu* 'tavasz hava', *paastukuu* 'böjt hava', *mahlakuu* 'a nyírfá nedvének a hava', *lehekuu* 'levél hava', *piimakuu* 'tej hava', *hainakuu* 'széna hava', *põimukuu* 'aratás hava', *süküskuu* 'ősz hava', *rehekuu* 'cséplés hava', *märdikuu* 'Márton hava', *jõulukuu* 'karácsony hava'.